

Шкрібляк М.В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ВІДОКРЕМЛЕННЯ «ВІЗАНТІЙСЬКОГО СХОДУ» І «ЛАТИНСЬКОГО ЗАХОДУ»: ЦЕРКОВНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТЕГІЇ ПАТРІАРХІВ ФОТІЯ ТА МИХАЙЛА КЕРУЛАРІЯ

Статтю присвячено спробі історіософської об'єктивізації, отже, науково-богословської переоцінки ключових причин історичного процесу відокремлення «візантійського сходу» і «католицького заходу». У зв'язку з цим увиразнено перебіг і здійснено комплексний історико-релігійнознавчий аналіз основних подій, що обов'язково вели до загострення конфлікту між Римом і Константинополем, спровокували проголошення взаємних анафем та, зрештою, завершилися розколом Церкви Христової на Східну і Західну.

Вивчення складних і суперечливих за наслідками історичних подій і явищ, що призвели до церковного розколу, базується на методологічних настановах і принципах релігійнознавства та історичної науки, а дослідницький фокус статті звернено на унаочнення історичного і суспільно-політичного тла, юрисдикційних трансформацій та церковно-політичних контроверз, зумовлених боротьбою Римських пап і Константинопольських патріархів за церковний універсалізм у християнському світі, котрі, зрештою, привели до проголошення взаємних анафем і остаточного розколу Церкви Христової.

Доведено, що розкол 1054 р. породжений різним становищем Церкви Христової у Західній Європі та Візантії. Так, Римська кафедра і Папа з моменту їх легалізації 313 р. залишалися політично більш незалежними та централізованими у своїй владі, натомість Константинопольський патріарх цілковито підпорядковувався імператору. Обґрунтовано, що процес відокремлення «візантійського сходу» і «латинського заходу» прискорили доктринально-богословські, літургічні та канонічні суперечності, проте найголовнішою причиною розколу був все ж таки політичний фактор – боротьба за сфери впливу на Балканах (за патріарха Фотія) та Південній Італії (за Михайла Керуларія).

Ключові слова: Римський папа, Константинопольський патріарх, анафема, розкол, схизма, «візантійський схід», «католицький захід», папський універсалізм.

Постановка проблеми. У наукових колах утвердилася думка про те, що ключовим історичним моментом, який довершив розкол Церкви Христової на Західну та Східну Церкви, стало взаємне викляття Риму і Константинополя. Так, Папа Лев IX наклав анафему на патріарха Михайла Керуларія, а патріарх викляв Папу та представників Римського посольства, яке очолював кардинал Гумбарт. Проте це не зовсім так, і надавати такого значення цій даті, вважаючи події червня 1054 р. початком великого церковного розколу чи схизми, неправомірно. По-перше, цей епізод на тлі постійних контраверсійних відносин Риму і Константинополя розглядався не інакше, як «звичне» явище, а тієї пори і поготів був ледь помітний для його сучасників. Зайве доводити, що більшість Помісних церков Візантійської імперії не перервали духовного спілкування з Римом після 1054 р. [10].

Показова у цьому контексті тодішня позиція Болгарської, Сербської та Київської церков, де

спостерігалися активні процеси щодо зміцнення відцентрових тенденцій і навіть спроби унезалежнення від Візантійсько-імперської Церкви. Очевидними стали тенденції змагальності до етнонаціонального автокефального устрою, тому політичні, культурні та духовні зв'язки Києва впродовж тривалого часу залишалися міцними і динамічними саме з Римом, а не з Константинополем. Особливо це було відчутно в часи князювання Ярослава Мудрого, який у шлюбній дипломатії переваги віддавав західноєвропейським, а не візантійським володарям, а надто ж, коли почав формувати необхідні структурні й організаційні інститути, що є базисними для побудови Помісної Церкви. Для цього Київ став осідком митрополита, а св. Софія Київська – кафедральним собором Глави Руської Церкви. Не менш важливо те, що у роки розгоряння кульмінаційної фази конфлікту Київським митрополитом уперше проголошено русича, причому без згоди Констан-

тинопольського патріарха [12, с. 28–35]. Такі ж самі явища характерні для доби держави короля Данила Галицького.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія відокремлення «візантійського сходу» від «латинського заходу» обтяжена штучно сконструйованими ідеологемами, які покликані не стільки збуджувати в християнській свідомості жаль про розкол, скільки підживлювати неприязнь до існування католицьких церков, зокрема унійних, кількість яких у християнському світі доволі значна й стрімко зростає, у тому числі в Україні, попри те, що Православна Церква України має Томос про автокефалію, а Український народ, як ніколи, потребує єдності. Водночас багато хто схильний спрощувати ситуацію: мовляв, не було би розколу, то й не виникала би потреба у відновленні церковної єдності, а розкол би не стався, якщо б не папізм з його універсалізмом. Однак тим самим папізмом марили й Константинопольські патріархи, та й сучасні патріархи не перестали грішити цією спокусою. Хіба не цими хворобливими мареннями керується сьогодні Московський патріарх Кирило?

На наш погляд, такий підхід до витлумачення насправді доволі прикрого акту, з одного боку, вульгаризує історичне буття Церкви, спонукаючи віруючих до узагальнень на кшталт «усе те – політика, боротьба за сфери впливу», а з іншого боку, вульгаризує наукову об'єктивність питання настільки, що робить його розгляд з аксіологічного погляду не лише тривіальним, але й зайвим.

Свою роль тут відіграє також «магія» Міленіумів, котра не дає змогу церковним історикам визнати, що перший етап реального відмежування «візантійського сходу» від «католицького заходу» збігся в часі з IV Хрестовим походом (1204 р.), що завершився взяттям Константинополя й заснуванням Латинської імперії. Отже, це початок XIII, а не XI століття.

Між тим питання Фотієвої «схизми», як і взаємних анафем 1054 р., що наскрізь позначені духом церковно-політичних стратегій Константинопольських патріархів Фотія та Михайла Керуларія, добре представлені джерелами, за винятком Константинопольського собору 867 р., на якому прихильники патріарха Фотія проголосили анафему папі Миколаю I (858–867 рр.), і мають багату, проте доволі часто ідеологічно обтяжену історіографію. Існує справді величезний корпус тематичної літератури: від джерел довідково-енциклопедичного характеру до ґрунтовних монографій та статей, в тому числі з доволі емоційно забарвлю-

ними назвами, такими як «Розкол між Церквами... Біль століть» [7], «Велика Схизма. Подія, якої не було» [5]. Однак коли вчитуєшся в їхній зміст, то розумієш, що «плачуть» насправді хіба що століття, а не ті, для кого вони (ці століття) даровані Богом. Чого варті у зв'язку з цим слова відомого богослова XX століття О. Шмемана, який писав, що розділення Церкви Христової страшно передусім тим, що впродовж століть ми не знаходимо майже жодного вияву страждання від поділу, туги за єдністю й усвідомлення розколу як страшного гріха [13]? Не стоять осторонь цієї проблематики й сучасні богослови [7], хоча більшість історичних фактів тлумачиться все ще у старій візантійсько-московській заквасці й замість рельєфного унаочнення причин і наслідків розколу, який спричинив «біль століть», акцент робиться на штучному осучасненні окремих контраверсійних подій та явищ життя Апостольського престолу в Римі, тоді як їхнє значення часто зумисне перебільшено.

Постановка завдання. Метою нашої розвідки є історіософський аналіз і еклезіально-канонічна об'єктивність ключових причин та перебігу основних подій, що обов'язково вели до загострення конфлікту між Римом і Константинополем, проголошення анафем, понад сімсотлітнього розриву між Східною й Західною Церквами.

Меті підпорядковано розв'язання таких завдань:

- унаочнення історичного тла та юрисдикційних трансформацій, зумовлених боротьбою Пап і Константинопольських патріархів за церковний універсалізм у християнському світі;
- увіраження основних причин і наслідків «Фотієвої схизми»;
- реконструкція найважливіших епізодів, що зумовили проголошення взаємних анафем і, зрештою, заклали фундамент для розриву євхаристичної єдності між Східною і Західною Церквами;
- з'ясування історичного значення розриву між Константинополем і Римом, в тому числі для Української Церкви (Київської митрополії).

Висунуті для наукового обґрунтування гіпотези, визначення об'єкта і предмета статті потребували широкого залучення методологічного інструментарію історичних наук, богослов'я та релігієзнавчого ресурсу. Дослідження виконане на межі релігієзнавства, історіософії та еклезіології. Головним методом наукової об'єктивності стала сучасна релігієзнавчо-історіософська герменевтика як засіб тлумачення не лише текстів, але й традиції. Методологічну базу рефлексії складають загальні принципи академічного релігієзнавства,

вироблені вітчизняною та світовою релігійно-навчальною думкою, зокрема принцип єдності історичного й логічного, принцип об'єктивності та світоглядної незаангажованості. Широке застосування отримали методи церковно-історичних досліджень, провідними серед яких є діалектичний, генетичний, порівняльно-історичний і структурно-функціональний, що дало змогу досягти дослідницької мети та розв'язати окреслені проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перше ніж поговоримо безпосередньо про церковно-політичні стратегії патріарха Фотія, що призвели до нетривалої в часі схизми, яка, однак, стала своєрідною розтягнутою в часі точкою біфуркації на шляху до відокремлення «візантійського сходу» від «латинського заходу», доцільним буде унаочнити те суспільно-політичне тло й ті ідейно-еклезіологічні тенденції, які визначали дух складних і контраверсійних трансформацій у житті Церкви Христової по завершенні епохи Вселенських Соборів та активізації її місіонерської діяльності, зокрема серед слов'янських країн і народів.

Як відомо, з моменту єдиновладного правління Костянтина I (323 р.) й до часів правління Михайла III (842–867 рр.) між Римом і Константинополем було сім схизм загальною тривалістю в майже два з половиною століття [9, с. 15]. Усе це відбувалось на тлі неспроможності чи небажання східних ієрархів напрацювати бодай якусь стійку і послідовну програму протистояння концепції верховенства влади Папи, що, на наш погляд, зумовлено квазіпапізмом у середовищі «старих» патріархів. Навіть О. Шмеман, дотримуючись формально-історичних меж і почасти канонічних категорій, змушений був погодитися з тим, що «з історії Ефесу та Халкидону, насправді, можна вивести факт визнання грецьким єпископатом особливих прерогатив Римського єпископа» [13, с. 305]. Однак не тільки із цих соборів. Подібну тенденцію спостерігаємо задовго до III та IV Вселенських Соборів. Підтвердженням є шукання захисту і справедливого правосуддя в Римського єпископа Атанасієм Олександрійським, переслідуваного аріанами та імператорами, які підтримували еретиків [8, с. 65–70].

Між тим увесь цей час ні грекам, ні латинцям не спадало на думку поставити під сумнів церковну істинність. Інакше ініціатори скликання Вселенських Соборів не зверталися б до Римських пап за дозволом на їх проведення, не сподівалися б на визнання і кодифікацію рішень тощо. Зре-

штою, й сьогодні вони вважають себе Церквами-Сестрами, які складають єдине ціле Церкви Христової, постійно докладаючи зусиль для подолання схизми (принаймні, в офіційних наративах), започаткованих патріархом Атінагором I і папою Павлом VI у грудні 1965 р. Князі Церков зустрічалися на Святій землі, бо хотіли простити обоюдопільні прокляття того сумнозвісного 1054 року [3]. Не менш обіцяючими є теперішній діалог і тісна співпраця між Українськими церквами – ПЦУ та УГКЦ, про що часто говорять їхні очільники.

Повертаючись в історичне минуле, наголошуємо на тому, що постановами Вселенських соборів (3 правило II Вселенського собору, 28 правило IV Вселенського собору, а також 36 правило Трульського собору (691–692 рр.) Константинопольському патріархові відводилося друге місце після Римського папи, та у Візантійській імперії слову «після» значення майже не надавали, а якщо й брали до уваги, то хіба лише в його хронологічному, проте в жодному разі не в юрисдикційно-еклезіальному сенсі.

Тридцять шосте правило Трульського собору доцільно процитувати ширше, адже саме ним узагальнено й остаточно закріплено канонічний зміст подібних постанов Соборів, що йому передували: «Наново утверджуючи законоположення, прийняте ста п'ятдесятьма святыми отцями, які збиралися у цьому Богом береженому й царственному місті, та шістсот тридцятьма, що збиралися у Халкидоні, постановляємо: нехай Константинопольський престол має рівні переваги з престолом давнього Рима, і так, як той, нехай звеличується у справах церковних, будучи другим після нього, а за ним нехай буде престол великого міста Александрії, потім престол Антиохійський, а за ним престол міста Єрусалима» [4, с. 67].

За умов зростання ролі Риму, отже, утвердження ідеї папського універсалізму, що особливо стало відчутно за понтифікату папи Миколая I, який в управлінні Католицькою Церквою повернувся до ідей і принципів великих Римських пап Дамасія, Лева I та Григорія I, Константинопольські патріархи також, спираючись на підтримку візантійських імператорів, стали домагатися якщо не переваги, то щонайменше рівності в правах із Римом. Найменше, на що вони претендували, – це встановлення такої ж юрисдикції на Сході, яку Рим мав на Заході, а найбільше – встановлення церковно-політичного диктату у всьому християнському світі.

На противагу цьому, дедалі чіткіше формувалося беззаперечне розуміння абсолютної влади

Папи в християнській ойкумені. Джерелом цього вчення виступали не лише Ізидорові декреталії, в достовірності яких тієї пори ніхто не сумнівався, але й самі представники східних єпископських кафедр, очільники яких часто апелювали до Апостольського престолу в Римі. У будь-яких суперечках або конфліктах, зумовлених намаганнями Константинополя реалізувати ті «рівні» переваги, які мав давній Римський престол, щоб «звеличитися у справах церковних», Папи підтримували Олександрійський, Антиохійський та Єрусалимський патріархати, що перешкоджало утвердженню еклезіального універсалізму духовної влади Константинополя в християнському світі. Ця практика триває досі. Відмінність полягає лише в тому, що головну роль у цьому процесі відіграє не Рим, а імперіалістичний Московський патріархат.

З огляду на ці тенденції на Заході Римської імперії, які виявлялися на тлі постанов Священної Римської імперії Каролінгів, а перед тим – створення Папської держави (Патримонію св. Петра), що припало на добу правління короля франків Пипіна Короткого, у Константинополі поживався процес ідеологічного спротиву претензіям Риму на верховенство влади.

Цілком виправдано на роль ідейного натхненника боротьби з папським універсалізмом Візантійський імператор обрав Фотія – племінника патріарха Тарасія, який був локомотивом тодішнього просвітницького руху в імперії. Михайло III проголосив його Константинопольським патріархом. Щоправда, сталося це під впливом вихователя й співправителя Варди Вірменина, який незаконно усунув з патріаршого престолу патріарха Ігнатія (847–858 рр.) через те, що той публічно засуджував деспотизм, самоуправство та порочне життя можновладця [6, с. 26]. Загалом, як стверджують дослідники, усунення патріархів у Візантійській імперії відбувалося у найбільш ганебний спосіб [6, с. 27], як, власне, їх проголошення нерідко не мало нічого спільного з церковними канонами.

Менше ніж за місяць Фотій із нехрещеного радника імператорського двору, пройшовши усі священничі шаблі, 25 грудня 858 р. був інтронізований, але спроба зайняти Константинопольський престол за живого патріарха Ігнатія викликала обурення й серед прихильників відстороненого Ігнатія, і в Римі. Загалом у справі патріарха Фотія відбулися щонайменше чотири собори, на яких його то обирали, то скидали. Як би це дивно не звучало, але то були справжній триумф і трагедія Константинопольського престолу.

Тодішня суперечка довкола патріархів Константинополя стала окремою сторінкою понтифікату молодого й енергійного папи Миколая I [8, с. 174]. Розуміючи обурення, Фотій 860 р. все ж таки звернувся до нього з листом, у якому підтверджував своє православне віросповідання та просив Миколая I затвердити його обрання. Прикметно, що Рим того не вимагав, а навпаки, ретельно вивчивши ситуацію, в тому числі акти Константинопольського собору (861 р.), а також апеляції патріарха Ігнатія, Миколай I скликав Собор у Римі. Собор поновив у суцільному сані патріарха Ігнатія, а Фотія засудив. Щодо цього папа видав спеціальну енцикліку, а імператору написав листа, але той негативно відреагував на дорікання понтифіка.

Отже, перша фаза конфлікту закінчилася розривом стосунків між Римом і Константинополем й увійшла в історію Церкви Христової як Фотієва «схизма», що тривала з 863 по 869–870 рр. Однак насправді саме вона стала головною передумовою, що спричинила церковний розкол 1054 р.

Відносини між Римом і Константинополем особливо загострилися, коли патріарх Фотій повів активну церковну дипломатію щодо хрещення болгар від Константинопольської Церкви, а згодом заявив про її претензії на юрисдикцію над Болгарською Церквою. Князь Борис охрестився в Константинополі 864 р. з ім'ям Михайло. Сам імператор був йому за хрещеного батька. Проте згодом він вирішив позбутися імперського впливу й звернувся до Риму.

Тим часом патріарх Фотій розвернув свою дипломатичну політику щодо Риму на всі 180 градусів і фактично перейшов у контрнаступ. Навесні 867 р. він звернувся з Окружним посланням до церков східних провінцій Римської імперії, в якому закликав східних патріархів прибути на «Вселенський Собор». Для більшої захопленості їхньої участі в Соборі пропонувалося розглянути «гострі» питання, що виникли у відносинах з Апостольським престолом у Римі. На перший план патріарх висунув догматичні та еклезіально-канонічні відмінності, які виникли з історичним розвитком Церкви Христової. Собор, у якому участь взяли всього 60 єпископів, проходив у Константинополі впродовж серпня – вересня 867 р. Учасники засудили папу Миколая I, але він не дочекався ознайомлення з їхніми ухвалами, бо в листопаді цього ж року помер.

Між тим достеменно увиразнення тих подій ускладнено тим, що достовірні письмові свідчення, рішення й акти Собору до нас не дійшли.

Водночас історіографічні відомості доводять, що його учасники легітимізували обрання Фотія патріархом і затвердили розроблене ним вчення про царську і патріаршу владу, головною ідеєю якого було проголошення маніфесту, що буцімто патріарх є живим одухотворенням образу Христа, який усіма своїми вчинками та словами виражає істину. Фактично це той самий папізм і принцип непомильності, що був і залишається наріжним в еклезіальній свідомості католика. Насправді обидві тенденції суперечили розумінню церковного устрою, яке склалося в епоху Вселенських Соборів. За результатами собору патріарх Фотій проголосив себе у 879 р. Вселенським патріархом і домагався створення теократичної монархії, в якій він міг би вважатися єдиним правдивим голосом Божим імперії.

Докладніше про собори та їхнє значення можна прочитати у статті «Розкол між Церквами... Біль століть» [7]. Тут ми лише наголосимо на тому, що після смерті патріарха Ігнатія Фотій, за наказом імператора, заново зайняв патріаршу кафедру й активно працював над кодифікацією законодавчого збірника «Епанагога», у якому було здійснено остаточну спробу сформулювати ідеологічний принцип державно-церковної симфонії [2, с. 433–436]. Однак цю бурхливу й таку багатобічю для імперії діяльність патріарха раптово перервала смерть Михайла III. Останнього в ніч з 23 на 24 вересня 867 р. зарізали в спальні мечем змовники, які хотіли бачити на троні Василя I Македонця (867–886 рр.). Ставши імператором, він змістив Фотія з патріаршого престолу і повернув на його місце патріарха Ігнатія, який продовжив управляти Константинопольською Церквою. Проте через десять років Фотій знову зійшов на Константинопольську кафедру. Другий період його патріаршества тривав з 877 по 886 роки.

Щодо останнього зіткнення Візантії з Римом, яке припало на середину XI ст. і ознаменувало формальний підсумок розриву між Римом і Константинополем, зауважимо, що один і той самий розрив євхаристичної єдності західні богослови сприймають по-своєму, а східні по-своєму. Для одних це розкол, а для інших – схизма. Східна еклезіальна традиція наголошує на тому, що в усьому винен Папа, а західна – на тому, що єпископ Константинополя. Католицькі історики і богослови говорять про відпадиння Константинополя як центру Світового православ'я від Католицької (тобто Вселенської) Церкви знову ж таки через спробу перебрати на себе не властиві Помісній Церкві управлінські функції й невизна-

ння першого серед рівних, яким, згідно з католицькою еклезіологією, належить вважати Римського папу.

Загалом від Фотієвської «схизми» та її подолання до розколу 1054 р. минуло понад півтора століття. Однак це не означає, що стосунки між Церквами були братніми. Є. Смирнов стверджує, що від Фотієвої до Керуларієвої «схизми» з Римом спілкувалися й підтримували тісні політичні та церковні зв'язки лише імператори [11, с. 369]. Втім, зазначене не свідчить про те, що Константинопольський патріарх відмовлявся від власного уявлення про модель всеправославного універсализму. Для цього він прагнув духовно підкорити давні патріархати й зрівнятися в такий спосіб у правах із Римським престолом. Суперництво тривало постійно, бо й Рим продовжував нарощувати давно сформовану ідейно-богословську базу і церковно-політичні інструменти для забезпечення папського універсализму.

Цього разу, як вважають православні історики, гідною заміною патріархові Фотієві виявився Михайло Керуларій (1043–1059 рр.), який одразу ж, у перші місяці обрання, вдався до рішучих кроків для поширення Константинопольської юрисдикції над Неаполем, який, будучи васалом Візантії, у VIII ст. перейшов під зверхність Риму, тому цілком правомірно стверджувати, що безпосереднім ініціатором загострення протистояння був саме патріарх Михайло, який намагався будь-що завадити встановленню тісного політичного союзу імператора Костянтина IX Мономаха з Римом. Стратеги спрямовували цей союз проти норманів. Однак патріарх небезпідставно боявся, що воно приведе до посилення впливу Папи у східно-візантійських церквах, зокрема на Півдні Італії.

Річ у тім, що середина XI століття – це особливий період в історії як Західної, так і Східної Римської імперії (тобто Візантійської імперії) і, звісно ж, Католицької Церкви. Вони потерпали від нашествия норманів і лангобардів. Папа Лев IX навіть потрапив у норманський полон, тому вся його церковно-адміністративна та політична діяльність зводилася до видачі указів, циркулярів, а також написання послань і листів. Фактично головним політичним гравцем став катапан (імператорський намісник) Аргир, син Мелуса Барського – військово-політичного аристократа, який керував експедицією норманів, що завершилась окупацією Південної Італії. Ставши прибічником Візантійського імператора, він отримав гучний титул герцога Італії, Калабрії, Сицилії та Пафла-

гонії, не лише підтримав Папу у боротьбі з норманами, але й запропонував Костянтину IX невідкладно відновити єдність і співпрацю з Римом, що були втрачені в період іконоборства та Фотієвої схизми. Погляди Аргира та Папи справді розходилися у налагодженні добрих відносин із імператором, як і можновладця з папою.

Лев IX, перебуваючи на заході свого життя і понтифікату, на початку квітня 1054 р. відправив до Константинополя посольство, яке очолив кардинал Гумбарт Сільво-Кандідський (на ту пору – найосвіченіший теолог і каноніст у Римській курії, дуже імпульсивний та вольовий у своїх рішеннях), а з ним куріального канцлера Фрідріха Лотарингського та архієпископа Альмафійського Петра [5]. Головним завданням делегації було не проголошення анафемі патріарху Михайлу, адже ніхто не сподівався, що він буде так відчайдушно противитися політичним планам Риму, а саме укладенню союзу з імператором Костянтином Мономахом проти норманів у Південній Італії. Доволі показовим тут є свідчення російського церковного історика Євграфа Смирнова, який пише, що ініціативу Лева IX сприйняли приязно, навіть більше, бо «імператор і папа хотіли утвердити надійний мир між церквами, і для цього папа прислав у Константинополь своїх легатів» [11, с. 370].

Однак ще до приїзду кардинала Гумбарта (очевидно, звістка про наміри Риму швидше дійшла до Константинополя, ніж самі послы) патріарх Михайло розгорнув широку антипапську кампанію серед східних церков. З одного боку, він боявся, щоб цей союз не завершився підпорядкуванням східних церков Риму, а з іншого боку, розумів, що за цим усім стоїть його непримиренний опозиціонер Аргир.

Патріарх Михайло, будучи не надто вправним богословом, але амбітним і впертим не менше, ніж Гумбарт і Аргир, політиком, вирішив використати у цій боротьбі інтелектуальний хист Охридського архієпископа Лева. Той склав полемічне послання і відправив латинському архієпископу Транському в ту ж Південну Італію, розуміючи, що викладене в ньому стане предметом розгляду й обговорення всіма зацікавленими сторонами на Заході і, звісно ж, дійде до Лева IX. У ньому архієпископ Охриди вимагав, аби латиняни відмовилися від усіх звичаїв, котрі вже давно дратують авторів грецького церковно-літургічного передання. У Римі швидко й різко відреагували на повчання. Власне, було вирішено послати до Константинополя делегацію, щоб якимось залагодити ситуацію, а точніше, пояснити, хто кому учитель віри.

Перш ніж вирушити в подорож, кардинал Гумбарт склав послання-відповідь на памфлет Лева Охридського, в якому звинуватив свого візаві в майже сотні ересей. Звісно ж, за підрахунками папської канцелярії. Хоча заради справедливості мусимо визнати, що більшість еретичних ідей і розкольницьких практик культивувала на Сході Римської імперії.

Як не дивно, але імператор хотів погасити конфлікт. Відомий сучасний медієвіст В. Балух стверджує, що й «сам Папа не хотів обривати зв'язки з патріархом і відкрито не виступив проти нього» [1, с. 333]. Натомість папські легати поставили собі за мету домогтися від Михайла Керуларія відмовитися від звинувачень і образ на адресу Римського престолу, тому, коли кардинал Гумбарт із посольством прибули в Константинополь, імператор розпорядився провести між сторонами богословський канонічний диспут. Однак перед тим містян було ознайомлено зі змістом двох полемічних трактатів, один із яких містив спростування кардиналом Гумбартом критики папства Левом Охридським, а другий – Микитин захист позиції патріарха Михайла.

У диспуті з відомих причин Константинопольську сторону представляв не патріарх, а чернець Студійського монастиря Микита Стифат. Його результати засвідчили богословсько-канонічну поразку місцевих богословів. Однак патріарх Михайло продовжував наполягати на своєму, тобто наголошувати на претензіях визнання його Вселенським патріархом, виступати проти латинських нововведень, а також проти самого зближення Сходу і Заходу.

Замість залагодження конфлікт зайшов у глухий кут. Імператор розпорядився спалити трактат Микити Стифата, спрямований проти величності Римської кафедри, а патріарх Михайло пішов вулицями міста, закликаючи протестувати проти свавілля папських легатів, які прийшли в його церковну область і мало того, що виявляють неповагу, ще й вимагають від нього визнання главенства Папи, а від імператора – укладення спеціального союзу. За деякими свідченнями, це робив Микита Стифат за його благословенням, будучи ображеним, що спалили його трактат.

Зацікавлений у примиренні імператор дозволив скликати собор, але й цього разу Константинопольський патріарх вирішив продемонструвати свою владу, відвівши місця папським легатам позаду місцевих архієреїв. Ті розглянули це як таке, що суперечить канонам і порядку диптиху. Нарешті, обурений його поведінкою кардинал Гумбарт під

час Служби Божої в соборі св. Софії 15 липня 1054 р. в присутності інших двох легатів поклав на церковний тетрапод буллу про екскомунікацію (відлучення) від Вселенської Церкви. У документі перелічувалися основні причини анафеми з погляду Апостольського престолу в Римі, такі як незаконне іменування себе Вселенським патріархом; рясне сіяння кукілю та різних ересей; відмова покаятися у своїх хибних і відверто еретичних твердженнях; заборона відправляти Святу Месу в латинських церквах Папської юрисдикції; глузування з католиків і обзивання їх «опрісночниками».

У відповідь на анафему Лева IX Михайло Керуларій скликав собор і 20 липня 1054 р. піддав анафемі кардинала папських легатів і намісника імператора Аргира. Хоча патріарх вважав це остаточним розділенням церков, Олександрія, Єрусалим, а надто ж Антіохія продовжували підтримувати тісні відносини з Римом. Якщо позицію Олександрійського та Єрусалимського патріархів можна пояснити загрозою арабської окупації, то антиконстантинопольська позиція Антіохійського залишається дивною. Папа Стефан IX (1057–1058 рр.) та імператор Священної Римської імперії Генріх III закликали Константинополь до примирення і відновлення єдності, але патріарх Михайло категорично відмовився.

Висновки. Розкол у християнстві був породжений різним становищем Церкви Христової у Західній Європі та Візантії. Відсутність центра-

лізованої влади у Римській імперії сприяла посиленню ролі римських пап. У Візантійській імперії патріарх підпорядковувався імператору, який хоч і був Главою Церкви, але не єдиною, оскільки існували давні патріархати з таким ж претензіями на верховенство влади у християнському світі, як Константинопольський патріарх. Натомість Римська кафедра і Папа були політично більш незалежними та централізованими.

Особливості історичного розвитку й функціонування Церкви Христової на Заході та Сході Римської імперії зумовили доктринально-богословські, літургічні та канонічні суперечності, частину з яких було обґрунтовано у першому тисячолітті, а частину – в другому. Важливо усвідомити, що папа Лев IX не був безпосереднім співучасником церковного розколу. Після полону його здоров'я сильно похитнулося, і він помер за три місяці до того, як патріарх Михайло організував собор, на якому викляли папське посольство.

Водночас несправедливо вважати, що розкол Церкви Христової спричинений лише одними амбіціями двох Князів Церкви – Папи й Константинопольського патріарха. Вони обидва швидко померли, а оскільки померли ті, кого піддали анафемі, то разом із ними вмерли й анафеми. Отже, ніщо не заважало відновити церковну єдність, і таку спробу Рим зробив, але у Константинополі вибрали інший курс – стали на шлях остаточного відокремлення від «латинського заходу».

Список літератури:

1. Балух В. Візантиністика. Чернівці : Книги – XXI, 2006. 606 с.
2. Васильев А. История Византийской империи: Время до крестовых походов (до 1081 г.). Санкт-Петербург : Алетей, 2014. 490 с.
3. Діалог Любові – Діалог Істини. *Людина і світ*. 1996. № 3. С. 2–7.
4. Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святих отців у пер. С. Чокалюка. Київ : УПЦКП, 2008. 368 с.
5. Крокош М. Велика Схизма. Подія, якої не було. URL: https://risu.org.ua/article_print.php?id=38570&name=world_history&lang=ua&.
6. Лебедев А. Очерки внутренней истории византийско-восточной церкви в IX, X и XI веках. Репринт. воспр. изд. 1902 г. Москва : [б. и.], 1997. 382 с.
7. Маланяк О. Розкол між Церквами... Біль століть. URL: <https://www.kpba.edu.ua/statti/817-rozkol-mizh-tserkvamy-bil-stolit.html>.
8. Нагаєвський І. Історія Римських вселенських архієреїв. Мюнхен : Видання Українського католицького університету, 1964. Ч. 1. 367 с.
9. Православие и католичество: от конфронтации к диалогу : хрестоматия / сост. А. Юдина. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2005. 596 с.
10. Присухін С., Арістова А. Великий розкол 1054 року. URL: https://vue.gov.ua/Великий_розкол_1054_року.
11. Смирновъ Е. История Христианской Церкви. Петроградъ : Типографія Петроградского товарищества печати, 1915. 462 с.
12. Шкрібляк М. «Церковний Переяслав» на тлі унійних колізій і політико-ідеологічних і політико-ідеологічних стратегій ранньомодерної України-Руси : монографія. 2-ге вид., доп. Чернівці : Наші книги, 2016. 400 с.
13. Шмеман А. Исторический путь православия. Киев : Пролог, 2003. 418 с.

Skribliak M.V. SEPARATION OF THE “BYZANTINE EAST” AND “LATIN WEST”: CHURCH-POLITICAL STRATEGIES OF PATRIARCHES PHOTIA AND MICHAEL CERULARIUS

The article actualizes and attempts to historiosophical objectification, and thus a scientific and theological reassessment of the key reasons for the historical process of separation of the “Byzantine East” and the “Catholic West”. In this regard, the course and comprehensive historical and religious analysis of the main events that inevitably led to the escalation of the conflict between Rome and Constantinople, provoked the proclamation of mutual anathemas and, ultimately, ended in the split of the Church of Christ into East and West.

Considerable attention is paid to the interpretation of the causes and consequences of “Photius’ schism” (863–870) and the reconstruction of the most important episodes that led to the proclamation of mutual anathemas and, ultimately, laid the foundation for the rupture of Eucharistic unity between Eastern and Western Churches.

The study of complex and contradictory historical events and phenomena that led to the church schism is based on methodological guidelines and principles of religious studies and historical science, and the research focus of the article is aimed at illustrating the historical and socio-political background, jurisdictional transformations and ecclesiastical transformations, the struggle of the popes and patriarchs of Constantinople for ecclesiastical universalism in Christendom, which eventually led to the proclamation of mutual anathemas and the final split of the Church of Christ.

It is proved that the schism of 1054 was caused by the different position of the Church of Christ in Western Europe and Byzantium: the Roman See and the Pope remained more politically independent and centralized in their power from their legalization in 313, while the Patriarch of Constantinople was completely subordinate to the emperor. It is substantiated that the process of separation of the “Byzantine East” and the “Latin West” was accelerated by doctrinal-theological, liturgical and canonical contradictions. But the main reason for the split was still a political factor – the struggle for spheres of influence in the Balkans (under Patriarch Photius) and Southern Italy (under Michael Kerulari).

Key words: *Pope, Patriarch of Constantinople, anathema, schism, schism, “Byzantine East”, “Catholic West”, universalism of the Pope.*